

УДК.631.4

Ахмаджонова Ёрқиной Тоғжимуродовна

“Кимё” кафедраси ассистенти

Жиззах политехника институти, Ўзбекистон

**ОРОЛ ДЕНГИЗИНИГ ҚУРИГАН ТУБИДА БИОЛОГИК
ХИЛМА-ХИЛЛИНИ САҚЛАБ ҚОЛИШ МУАММОЛАРИ ВА
ЕЧИМЛАРИ**

Аннотация. Орол денгизидан суғориш ишларини нотўғри фойдаланиш оқибатида, унинг сувлари куриб, тупроқда тузлар ва бошқа минералларни қолдирди. Улар нафақат тупроқни ифлослантирди, балки шамол ва бўронлар орқали кўтарилиб, бошқа ҳудудларга, шу жумладан экин майдонларига ҳам тарқалди. Ҳудудни қайта тиклашнинг асосий муаммоси денгиз тубидан туз ва бошқа зарарли минералларни камайтиришдир. Сув қуриган майдонларда табиий ҳолда ва ўсимликларни экиб кўпайтириш орқали чўл ўсимликлар қопламани ташкил қилишдир. Қумликлар чўл ўсимликлар билан қопланганда денгизнинг суви қуриган майдонларида қумларнинг кўчиши, чанг-тўзонлар дефиляцияси камаяди, флора ва фаунанинг ривожланишига, денгиз тубида тупроқ ҳосил бўлиш жараёнига ва Оролбўйи минтақасининг экологик шароитига ижобий таъсир кўрсатади.

Калит сўзлар. Орол денгизи, Оролбўйи ҳудуди, чўлланиш, трансчегаравий сув ресурслари

**PROBLEMS AND SOLUTIONS OF PRESERVING BIOLOGICAL
DIVERSITY IN THE DRY TUB OF THE ISLAND SEA**

Abstract. As a result of improper use of irrigation works from the Aral Sea, its waters dried up, leaving salts and other minerals in the soil. Not only did they pollute the soil, but they were carried by wind and storms and spread to other areas, including cultivated fields. The main challenge of reclamation of the area is the reduction of salt and other harmful minerals from the seabed. It is the creation of a desert vegetation cover in dry areas naturally and by planting plants.

When the sand dunes are covered with desert plants, the migration of sand and the defoliation of dust and pollen in the dry areas of the sea are reduced, the development of flora and fauna, has a positive effect on the process of soil formation at the bottom of the sea and the ecological conditions of the Aral Bay region.

Key words. Aral Sea, Aral coastal area, desertification, transboundary water resources

Кириш. Орол бўйида экологик аҳвол кескинлашуви замондошларимизни ташвишга солаётган глобал муаммо. Орол танглиги йирик минтақавий экологик ҳалокат бўлиб, денгиз ҳавзасида яшайдиган 35 миллиондан зиёд киши, шу жумладан, Ўзбекистон аҳолисининг катта қисми айна таъсир остида яшамокда. Минг афсуски, яқин ўтмишда дунёдаги энг йирик кўллардан ҳисобланган Орол тезлик билан қуримокда. Орол денгизини йўқолиши 2,5 миллион гектари Ўзбекистон ҳудудида бўлган қарийб беш миллион гектар қуриган майдон ўрнида Оролқум туз чўлини юзага келишига олиб келди Мазкур майдон беқарор экологик тизимдан иборат бўлиб, ҳам атроф муҳитга, ҳамда маҳаллий аҳоли саломатлигига жиддий таҳдид солмокда. Шамол қуриган ҳудуддан кўтарилган қум ва тузни учиршига қарши чора кўриш учун сунъий ўрмонлар бунёд қилиш муҳим аҳамиятга эга. Орол денгизи қуришининг салбий оқибатларини юмшатиш, ҳудуд аҳолисининг ҳаёт шароити ва турмуш сифатини яхшилаш мақсадида 2017-2021 йилларда Оролбўйи ҳудудини ривожлантириш бўйича давлат дастурида устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган[1].

Тадқиқот услублари. Илмий манбалардан маълум бўлишича, денгиз суви қуриган тубида Оролбўйи, Устюрт платоси, Қорақум ва Қизилқум чўллари минтақаларида чўлланиш жараёни тезлашган. Денгиз 1986-йилдан бошлаб сув ҳажми кескин камайиб катта денгиз ва кичик денгиз бўлиб бўлиниб кетган. Ҳозирда катта денгизнинг сув сатҳи 3,40 метр, сув юзаси 13,47 квадрат километр, сув ҳажми 81,35 куб километр, сувнинг

минерализацияланиш даражаси эса 152 л/гни ташкил қилади. Орол денгизининг қуриган туби қарийб 4 миллион гектарни ташкил қилиб, шундан 1,3 миллион гектардан ортиғи Ўзбекистон ҳудудига тўғри келади.

XX асрнинг 60-йилларидан Орол денгизи сатҳи тез суръатлар билан пасайиши жиддий экологик ва ижтимоий-иқтисодий оқибатларга олиб кела бошлади. 1981 йилга келиб, денгизда кема ҳаракатлари бутунлай тўхтаган. Барча кемалар порт шаҳарлар яқинидаги қуруқликда қолиб кетди. Бир неча йиллар ичида 500 дан ортиқ кема қумга абадий тикилиб қолди. Улар металлломга топширилиб, атиги 11 та кема “кемалар қабристони”да мунғайганича қолди.

2018 йилнинг 27 ноябрида БМТнинг Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шериклик асосида Траст фонди фаолият бошлади. 2018 йилнинг декабр ойларидан бошлаб денгизнинг қуриган ҳудудида 500 минг гектарлик ўрмон барпо этиш жараёнига киришилди. 2020 йил 12 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Оролбўйи халқаро инновация марказининг фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори эълон қилинди. Унга мувофиқ, Орол денгизи қуриши оқибатларини бартараф этиш ҳамда сайёҳлар сонини кўпайтиришга қаратилган “My garden in the Aral Sea” (“Оролдаги боғим”) агро ва экотуризм лойиҳаси амалга оширилиши белгиланди[2].

Натижа ва муҳокама. Қорақалпоғистон Республикаси давлат ўрмон хўжалиги қўмитаси маълумотларига кўра, 1989-йилдан Қорақалпоғистон давлат ўрмон хўжалиги қўмитаси ва хорижий давлатлар ҳамкорлик ташкилотлари томонидан денгиз суви қуриган майдонларга чўлга чидамли ўсимликлар (саксовул, черкез, қандим ва б.) экиш ишлари олиб борилмоқда. Ҳозирда жами 418 минг 287 гектар майдонга чўл ўсимликлари экилган. Жумладан, 294 минг 700 гектарга ўсимликлар уруғи сепилган, 59 минг 745

гектарга кўчат услубида экилган. 63 минг 842 гектар ерга ўсимликларни табиий униб чиқишига ёрдам бериш ишлари олиб борилган. Экилган майдонларнинг асосий қисмини саксовул, черкез, қандим ўсимликлари эгаллайди. Денгизнинг қуриган тубига экилиб келинаётган қора саксовул ўсимлиги шўрадошлар оиласига мансуб бўлиб, бўйи 5 метргача ўсади. Бу ўсимлик тақир, чорлиқум шўрхок ерларда яхши ўсади. У Устюртда кўп тарқалган. Шундай ўсимликлардан бири черкез, қандим Орол денгизининг қуриган тубига уруғидан экиб кўпайтирилмоқда[3].

2022 йил давомида Орол денгизининг қуриган ҳудудида глобал экологик муаммонинг олдини олиш ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий яшаш тарзини яхшилашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар олиб борилди. Хусусан, 107 минг гектар майдонда саксовул ва бошқа чўл ўсимликларидан “яшил қоплама” барпо этилди. Маҳаллий аҳоли кўмагида 590,3 тонна чўл ўсимлиги уруғи жамғарилди. Юз гектар саксовул ва бошқа чўл ўсимликларидан ниҳол хоналар ташкил этилди.

2023 йил давомида ҳам бу борада тизимли ишлар олиб борилди. Жумладан, 2023 йил юз минг гектар майдонда “яшил қоплама” ҳимоя ўрмонзори барпо этилади. “Яшил қоплама” барпо этиш, хатосини тўлдириш учун жами 420 тонна саксовул, қандим, қорабуруқ каби чўл ўсимликлари уруғи жамғарилади. Саксовул ва бошқа чўл ўсимликларидан ниҳол хоналар ташкил этилади. Ўрмон-мелиоратив тадбирларини амалга ошириш учун зарур миқдордаги техника ва механизм, мутахассис ва ишчи-ходим, шунингдек ихтиёрий равишда аҳоли жалб этилди[4].

Айни пайтда Халқаро инновация маркази томонидан “Мўйноқ” ва “Саманбай” тажриба-синов майдонлари ташкил этилган, шунингдек шўрланиш ва қурғоқчиликка чидамли чўл ва манзарали ўсимликлар генофонди шакллантирилиб, 13 турдаги ўсимлик дунёси объектлари синовдан ўтказилмоқда.

Хулоса. Мазкур тадбирлар кумни мустаҳкамлаш жараёнларини яхшилаш, туз ва чангни чегарабўйи зоналарига ёйилишини қисқартиришга қаратилган. Узоқ муддатли истиқболда ўрмонлаштириш бўйича ишлар ҳудудда экологик мувозанатни яхшилайти, шу аснода маҳаллий аҳоли саломатлигига ижобий таъсир кўрсатади, қулай микроиқлим ва атмосфера ҳолатини яратади, тупроқдан намни буғланишини қисқартиради ва ҳайвонот олами сонини ошиши ва эркин ҳаракат қилиши учун шароитлар яратади. Бунинг натижасида минтақада экологик ва ижтимоий-иқтисодий барқарорлик таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021-йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида”ги 18.01.2017 йил ПҚ-2731-сон қарори, <https://lex.uz/ru/docs/-3099705>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Оролбўйи халқаро инновация марказининг фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 12.02.2020 йил ПҚ-4597-сон қарори, <https://lex.uz/docs/-4733811?ONDATE=04.07.2023%2000>
3. Бир гуруҳ олимлар Орол денгизининг қуриган тубида чорвачиликни йўлга қўйишни таклиф қилмоқда., 29.05.2018, <https://daryo.uz/2018/05/29/bir-guruh-olimlar-orol-dengizining-qurigan-tubida-chorvachilikni-yolga-qoyishni-taklif-qilmoqda>
4. Гўзал Сатторова, ЎЗА. “Орол денгизи қуриган тубида “яшил қоплама” барпо этиш учун жорий йил 25 миллиард сўм керак”., 01.02.2023. <https://kknews.uz/oz/132052.html>